

Лілія Снігирьова
(Керч)

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ІСТОРИЧНИХ ПІСЕНЬ

Для поезики пісні особливої значимості набуває категорія жанру. Будь-яка пісня може бути прочитана і зрозуміла лише у рамках жанрової системи. У жанрі поєднується ідейно-тематичний зміст музичного або поетичного твору, його композиційно-стильова манера та ритмомелодика. Спільність ознак у жанрі виражається «в подібності принципів і способів типізації, композиційної будови, стилістичних засобів»¹.

Фольклорний жанр існує як в усній формі, так і в писемній. Та не слід забувати, що ці форми потребують різного підходу у вивченні, бо кардинально змінюється осмислення концепції жанру і його модельованого механізму. Усна форма визначає неканонічність фольклорного тексту, варіативність та комунікативність. Вона потребує відтворення нової понятійної картини світу, надає цій картині перспективи і різноплановості. Писемна форма вносить у картину елементи статичності, завершеності та одноплановості. Зафіксований текст у тому чи іншому варіанті бачиться мовби крізь призму писемної традиції і починає співвідноситися з нею. Жанрова традиція складається ніби на основі певних способів існування і репродукування текстів. Важливим і фундаментальним чинником жанрової систематизації фольклору повинна бути настанова на усну модель тексту, на його «живе життя».

Мета статті: дослідити становлення жанру історичної пісні, з'ясувати, хто з дослідників займався проблемами жанрового визначення історичної пісні, як історичні пісні співвідносяться з іншими жанрами.

Жанри пісенності українського народу – поняття дуже умовне, тому що вони утворюють та набувають актуальності залежно від конкретно-історичних умов. Пісенні жанри не завжди піддаються чіткому поділу на епічний і ліричний роди, якщо їх трактувати у давньому функціональному розумінні, що ще більше ускладнює родову, видову й жанрову класифікацію пісенності. Так, історичні пісні при всій їх залежності від давнього епосу не можуть бути об'єднані у спільній рубриці «епічні пісні», оскільки в багатьох з них дуже відчутний ліричний струмінь. Ділити один і

той самий жанр на два різні роди – епічний і ліричний – означає штучно розривати жанрову єдність, що проявляється в єдиному походженні, спільних героях, однакової ідейній спрямованості².

Проблему жанрового визначення української пісенності розробляли М. Драгоманов, В. Антонович, М. Костомаров, Я. Головацький, О. Потебня, П. Житецький, Ф. Колесса, В. Гнатюк, І. Франко, М. Рильський, О. Дей, С. Грица, О. Правдюк, В. Юзвенко та ін.

Поступальність розвитку будь-якого історичного сформованого явища чи факту найяскравіше й найпереконливіше виявляється передусім у площині його часового виміру. Крім відбору найхарактернішого і типового в самому об'єкті дослідження, має значення також вибір етапу його розвитку, коли основні закономірності виникнення й поступовості досліджуваного явища виявляються найбільш рельєфно і повно. Це стосується жанру й історичної пісні

Жанр історичних пісень відомий усім слов'янським народам, він подолав складний шлях становлення і не був однозначним на різних етапах свого розвитку. Термін «історична пісня» складається зі спільних для слов'ян слів – «історія» і «пісня». Перше ввійшло у слов'янські мови з грецької через посередництво латинської приблизно в X–XIII ст.³, друге – загальнослов'янське⁴. Отже, маємо справу з назвою спільного етимологічного походження (укр. – «історична пісня», рос. – «историческая песня», білор. – «гістарычная песня», пол. – «historyczna piesń», слов. – «historická pieseň», болг. – «историческа песен», срх. – «историческа пјесма»). Спільність походження, території, історичного розвитку слов'янських народів обумовила близькість їхньої поетичної творчості не лише в ідейній спрямованості й тематиці, а й у сюжетно-образній і стилістичній системі. У працях М. Драгоманова, О. Потебні, Я. Карлович, І. Франка, Ф. Колесси, В. Гнатюка, М. Рильського, Б. Путілова, В. Соколової та ін., присвячених порівняльному аналізу слов'янської народної поезії, відстоювалася думка, що неабияке значення для слов'янської фольклористики мали процеси обміну, взаємовпли-

ву і взаємопроникнення творчості одного народу у творчість іншого. Однак необхідно враховувати потенційні можливості того чи іншого національного фольклору, специфічний характер жанру.

Щодо українських історичних пісень, то термін «історична пісня» вперше застосував І. Срезневський у 1833 році в збірці «Запорожская старина», виділивши «пісні і думи власне історичні» в окрему групу⁵. Майже водночас і у Львові вийшла у світ збірка українських і польських пісень Вацлава Залеського (1833), де історичні пісні також подано окремо. Упорядник у передмові відзначив, що «історичні русинські пісні оспівують події і польської історії»⁶. Збірка привернула до себе увагу дослідників народної творчості. У листі до М. Максимовича (1834) М. Гоголь, згадавши про збірку, запропонував поділити пісні «на три розділи: 1-й – історичні, 2-й – усі, що виражають різні відтінки народного духу, і 3-й – обрядові»⁷. М. Гоголь подав власну характеристику історичних пісень: «Пісні малоросійські можуть з повним правом називатися історичними тому, що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди вірні тодішній хвилині і тодішньому стану почуттів... Історія народу розкривається... у ясній величі»⁸.

Загалом в українській фольклористиці термін «історична пісня» приживався повільно. Пісні про конкретні історичні події та осіб В. Залеський називав «піснями чоловічими» («Пісні польські і руські люду галицького», 1833 р.), М. Максимович – «думами козацькими билинними» («Українські народні пісні», 1834 р.), П. Лукашевич – просто «думами» («Малорусские и червонорусские народные думы и песни», 1836 р.), М. Костомаров – «воєнними» («Об историческом значении русской народной поэзии», 1843 р.), А. Метлинський – «билинними» («Народные южнорусские песни», 1854 р.), М. Закревський – «воєнними» («Старосветский бандуриста», 1860–1861 рр.), А. Лоначевський – «політичними» («Сборник песен буковинского народа», 1875 р.).

М. Костомаров у своїй збірці не подав точного визначення жанру історичної пісні, але виділив три групи: пам'ятки про подвиги козаків на берегах Дніпра; пам'ятки про морські походи козаків; пам'ятки про татарські набіги і степову війну з татарами. Політичне життя України було військовим, події, про які розповідається в цих піснях, мають різні за своїм характером сцени дії –

таке пояснення подав автор, класифікуючи ці пісні⁹.

Основоположне значення мала двотомна збірка В. Антоновича і М. Драгоманова «Исторические песни малорусского народа» (1874–1875), де в «Передмові» зазначено, що в історичних піснях «...йдеться про особи та події, здебільшого знайомі з письмових джерел, що відіграли значну роль в історії народу»¹⁰; це «...всі пісні, що віддзеркалили зміни суспільного ладу... народу»¹¹. У виборі терміна вони виходять із російської фольклористики, хоча їм відомі були аналогічні зарубіжні видання¹². У класифікації використовується хронологічний принцип, історичні пісні поділено за часом виникнення:

1. Пісні віку дружинного і княжого (XIV–XV ст.).
2. Поезія козацького віку (XVI–XVII ст.).
3. Пісні віку гайдамацького (1772–1795).
4. Пісні віку рекрутського і кріпацького (до 1848 р. – в Австрії; 1861 р. – в Росії).
5. Пісні про волю.

Ці групи в свою чергу поділяються на тематичні підгрупи.

Пізніше в М. Драгоманова історичні пісні названі «політичними» та «піснями про громадські справи» («Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880)», 1881 р.; «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. Частина перша», 1883 р.).

За радянських часів у фольклористиці жанр «історична пісня» активно досліджувався російськими вченими, які по-різному ставилися до тлумачення цього терміна. Як єдиний жанр історична пісня розглянута у Б. Путілова, В. Соколової, М. Кравцова¹³ та інших, але в дослідженнях В. Проппа, Л. Ємельянова, С. Азбелева¹⁴ та інших їм відмовлено в жанровій єдності.

В українській фольклористиці теж не було єдності щодо тлумачення цього терміна. Ф. Колесса хоча чітко розмежував думи та історичні пісні як окремі жанри, однак історичні пісні не відрізняв від так званих політичних пісень, і їх, за припущенням Ф. Колесси, можна поділити на такі групи:

1. Пісні про довговікову боротьбу з татарами і турками.
2. Пісні про козацько-польські війни: пісні про події з часу Хмельниччини; пісні про події після Б. Хмельницького.
3. Пісні про козацький побут, що не мають прямого зв'язку з історичними подіями, але виявляють виразні ознаки козацької доби.
4. Пісні про карпатських опришків.

5. Пісні про панщину, новітні невольницькі плачі XIX ст.

6. Пісні про скасування панщини, ново-складені гуцульські й бойківські пісні про світову війну, пісні про еміграцію¹⁵.

Як бачимо, автор включає до історичних пісень суміжні жанри, зокрема ліричні пісні, в яких немає епічного початку.

М. Рильський у своїй праці¹⁶ «Героїчний епос українського народу» подає характеристику жанрових особливостей дум та історичних пісень, відмінності цих жанрів. «Значення терміну “історична пісня” може бути різним. У тісному і точному розумінні це – пісня про певну історичну подію, певну історичну особу. У ширшому розумінні – це пісня про те чи інше явище народного життя, про той чи інший рух народних мас. При другому тлумаченні терміну можна говорити про пісні “наймитські”, “рекрутські”, “бурлацькі”, “заробітчанські” і т. ін., як про пісні історичні»¹⁷.

У 1955 році вийшов збірник «Українські народні думи та історичні пісні»¹⁸, підготовлений П. Павлієм, М. Родіною, М. Стельмахом, де відчутна традиція – вміщувати історичні пісні й думи разом, хоча необхідно було остаточно відокремити ці два жанри історичної поезії. У збірнику думи та історичні пісні визначаються разом: «Характерною особливістю народних дум та історичних пісень є їх сюжетність, насиченість розповідними елементами, хоч у них наявні і ліричні відступи. Тому думи та історичні пісні є героїчними епічними і епіко-ліричними народними пісенно-музичними творами, в яких оспівано невідомих з історії (епічних) або відомих народних героїв, змальовано визначні моменти в житті народу»¹⁹.

Значним внеском у вивчення жанру історичної пісні стало академічне окреме видання «Історичні пісні» 1961 року, де в передмові укладачі І. Березовський, М. Родіна, В. Хоменко ознаки жанру обмежили змістом, ритмомелодичною будовою і римуванням: «Історична пісня – це твір народної поезії, який вірно зображує типові картини історичної дійсності. Це художній літопис, який відтворює не завжди достовірні, але обов'язково характерні картини суспільного життя народу певного періоду. Історична пісня – це здебільшого значний за розміром твір з чіткою строфічною і ритмомелодичною будовою, з правильним римуванням»²⁰. Ця праця започаткувала публікацію цього жанру окремо від дум і подала своєрідну класифікацію історичних пісень:

Перший розділ.

1. Боротьба проти феодально-кріпосницького гніту та іноземного поневолення в XV – першій половині XVII ст.

– Турецько-татарські напади та боротьба проти них (59 пісень, 34 вар.).

– Селянсько-козацькі повстання XVI – першої половини XVII ст. та Визвольна війна українського народу 1648–1654 років (26 пісень, 62 вар.).

2. Зростання соціального і національного гніту в другій половині XVII та у XVIII ст. Народні рухи.

– Спільна боротьба українського і російського народів проти іноземних загарбників та поміщицько-старшинського гніту в другій половині XVII – на початку XVIII ст. (28 пісень, 118 вар.).

– Посилення феодально-кріпосницького і національного гніту у XVIII ст. та боротьба народних мас проти нього (116 пісень, 117 вар.).

– Зародження буржуазних відносин (18 пісень, 7 вар.).

– Визволення Правобережної України від польсько-шляхетського панування та Чорноморського узбережжя від турецько-татарських загарбників (9 пісень, 4 вар.).

3. Криза феодально-кріпосницької системи. Селянські рухи в першій половині XIX ст.

– Війни кінця XVIII – першої половини XIX ст. Вітчизняна війна 1812 року (5 пісень, 8 вар.).

– Селянські повстання проти феодально-кріпосницького гніту (27 пісень, 30 вар.).

– Скасування кріпосного права (5 пісень, 6 вар.).

Другий розділ.

1. Капіталістичний і поміщицький гніт у пореформений період. Револьюційна боротьба пролетаріату і селянства (32 пісні, 15 вар.).

2. Російсько-японська війна. Буржуазно-демократична революція 1905–1907 років (13 пісень, 1 вар.).

3. Світова імперіалістична війна 1914–1918 років. Переддень Великої Жовтневої соціалістичної революції (18 пісень).

Це був неабиякий крок у дослідженні жанру історичної пісні, внесено суттєві поправки в його історичну класифікацію у зв'язку з соціальними і національно-визвольними рухами в суспільному житті українського народу на різних етапах його розвитку.

У вступній статті до збірки «Історичні пісні» (1971) В. Хоменко подає визначення: «Історичні пісні – це ліро-епічні або епічні тво-

ри, які іноді називають художнім літописом історії народу. Цей літопис не завжди документально точний. В ньому наявні елементи художнього вимислу, ліричні відступи, філософські узагальнення. Однак, в цілому цей пісенний жанр вірно відображає народні погляди на історичні події і діяльність відомих осіб»²¹.

У праці «Мелос української народної епіки» (1979) С. Грица історичні пісні зараховує до багатожанрового циклу, де основним критерієм їх класифікації є історична тематика. Автор зазначає: «Історична пісня в українському фольклорі, як і дума, належить до найбільш значних явищ. Не випадково їх називають літописом героїчної боротьби українського народу проти зовнішніх та внутрішніх ворогів. Різниця між ними полягає в характері відображення подій, більш чіткій установці історичних пісень на хронікальність і не такі виразні тенденції до епізації, як у думах... Чим більше віддалені пісні за часом і місцем від оспівуваних подій, тим наочніше виступають у них риси узагальнення, типізації, і чим ближчі до них, тим більше в них історичної достовірності»²².

Про жанр історичної пісні у 80-х роках ХХ ст. писали І. Сенько²³, Я. Пилянський²⁴. Але чіткості у відповіді на питання, чи є історична пісня окремим самостійним жанром, не було, виявилася традиційна полемічна ситуація.

Новий виток у дослідженні жанру історичної пісні зроблено у ХХІ ст. З'явилися нові визначення і класифікації історичних пісень, у підручнику «Українська усна народна творчість» (2003); автори М. Лановик, З. Лановик коротко охарактеризували історичні пісні, їх жанрово-стильові ознаки, поетику тощо. Подано таку референцію: «історичні пісні – ліро-епічні твори про конкретні чи типові історичні події та процеси, відомих історичних осіб та безіменних героїв, чие життя і вчинки пов'язані з подіями суспільно-політичного життя, в яких відтворено дух певної історичної епохи»²⁵. Вважають, що жанр історичних пісень виник не раніше ХV ст. Поділяють пісні на цикли за хронологічним типом, а в межах кожного циклу виділяють тематичні групи:

1. Пісні доби Козаччини (ХV – перша половина ХVІІ ст.).
2. Пісні доби Коліївщини та Гайдамаччини (друга половина ХVІІ – ХVІІІ ст.).
3. Пісні селянських повстань (перша половина ХІХ ст.).

4. Пісні національно-визвольних рухів (перша половина ХХ ст.).

5. Пісні про боротьбу ОУН-УПА чи повстанські пісні.

Крім того, окремим жанровим різновидом історичних пісень у підручнику виділено пісні-хроніки.

А. Іваницький до історичних пісень зараховує не козацькі та козацькі пісні, в яких згадуються конкретні історичні факти, прізвища, а головною особливістю історичних пісень ХVІ–ХVІІІ ст. вважає тісний зв'язок з козацькою тематикою. Нижче зазначає: «в піснях зображуються події, історичні особи, різні сторони життя соціальних прошарків. Ті пісні, в яких відбито події, імена та ставлення до них, і називаються історичними»²⁶.

Історичні пісні поділено на чотири класи:

1. З конкретно-історичною підосною – згадуються дійсні події та імена історичних осіб.

2. Пісні із загально-історичною підосною – збережено не так деталі, як загальний колорит, дух епохи.

3. Пісні із соціально-побутовою підосною. Насамперед це деякі з пісень про козацтво, чумацтво, наймитування, кріпацтво, наймитство. Вони склалися за цілком певних історичних умов, тому в деяких з них більш-менш ясно проступають риси історії побуту, торгівлі, військової справи, соціальних заворушень, правових відносин.

4. Пісні із соціальною, класовою підосною. Це переважно творчість другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, сюди зараховують деякі західноукраїнські «гаме-рицькі» пісні.

Найбільш визначений вигляд має лише клас пісень з конкретно-історичною підосною. Інші три класи поповнюються з досить різних жанрово-тематичних джерел і становлять додаткове, певною мірою периферійне відгалуження історичної пісенності²⁷. Виділяти окремі жанри фольклору, класифікувати їх, надавати цій класифікації чіткої наукової структурності завжди складно. «Всяка класифікація є відносною і правильною в найзагальнішій суті; при зіткненні з цілим рядом конкретних творів вона не рятує від непереборних труднощів»²⁸.

І. Павленко зараховує історичні пісні до фольклорних синкретичних (словесно-музичних) пісенних наративів, що відбивають народно-історичне усвідомлення минулого, певних його етапів або окремих подій, мають чітку ритмічну організацію та можуть ви-

конуватися як соло, так і хором²⁹. За І. Павленко, основними параметрами картини світу історичних пісень є герой, конкретність хронотопу, завершеність події у часі, обмеження волі фантазії можливим або потенційно можливим з установкою на достовірність. В основі історичних пісень – подієвість, фабельність, сюжетність.

Як бачимо, жанрова характеристика історичних пісень – надто складне питання. Назва «історична пісня» вказує, що ці пісні визначаються за змістом; події, які розвиваються у рамках сюжету, завжди отримують характер подій політичних, історичних, що справді належать до конкретного моменту в історії народу, держави, з конкретно-історичними героями й політичними конфліктами. В історичних піснях виявляємо розмаїття й барвистість поетичних форм. І це розмаїття настільки велике, що історичні пісні ніяк не вміщуються в термін «жанр», якщо жанр визначається за ознаками деякої єдності поетики. Історична пісня існує як сума різних форм, що об'єднані історичністю свого змісту. Ці пісні створювалися протягом різних періодів історії і тому не мають єдиного художньо-зображального стилю, а групуються в основному на єдності реалізованих у цьому виді творчості завдань: у них охоплено конкретні історичні події і участь у цих подіях осіб, які реально існували. Незважаючи на істотні відмінності у видах історичної пісенності різних слов'янських народів, її розвиток відбувався в одному напрямі й приводив до створення груп, які мали свою специфіку і спільні типологічні особливості³⁰.

На думку фахівців, такий твір реалізується в усній традиції тільки під час акту виконання, коли щоразу виникає його конкретний варіант, чимось відмінний від інших. Проте водночас продовжує своє існування певний інваріант, тобто той мінімальний комплекс специфічних ознак твору, що забезпечує його розпізнавання як такого, його самототожність. Узагалі, варіювання є своєрідним законом існування народної традиційної культури, у межах якої варіюють усі її елементи – навіть стереотипність формул (словесних, музичних, пантомімічних та ін.) не заважає їм варіювати; різниця тільки у ступені інтенсивності та амплітуді. Механізм варіювання здебільшого описують метафорично, уподібнюючи його до вібрації, пульсації, навіть мутації фенотипу. Такі метафори підкреслюють природний характер явища, і тому, мабуть, ближчі до фізіології людини, з

продуктами духовної діяльності котрої маємо справу. Українська фольклористка, запозичивши лінгвістичне поняття, висунула ідею фольклорної «парадигми» як «сукупності варіантів», які групуються навколо однієї моделі інваріанта, а як конкретизацію її – поняття «пісенної парадигми» – певної сукупності варіантів одного пісенного зразка, що утворилася внаслідок його трансформацій у процесі часово-просторового руху. Розробка цієї концепції дозволила дослідити стосунки слова і мелодії усередині «пісенної парадигми», а також виявити певні закономірності життя словесного і музичного компонентів фольклорного твору в його історії серед певного етнічного середовища та в міграційних процесах. Основна характеристика історичних пісень – співвіднесеність із «зовнішньою історією», подіями життя держави, воєн, походів, династичних змін. У цьому виявляє себе особлива форма відносин до світу – історична свідомість. Історичні пісні утворюють поліжанрові підсистеми, що постійно корелюють з іншими жанрами, збагачуючи поетичні засоби виразності.

Повне і точне визначення жанру історичної пісні зробити важко, бо характер історичних пісень залежить від двох факторів: епохи, в яку вони склалися, і середовища, яке їх утворює. В. Пропп писав з цього приводу: «Дуже складним є питання про жанровий характер історичних пісень. Сама назва історичні пісні вказує, що предметом історичних пісень є історичні особи або події, що відбувалися в російській історії або принаймні мають історичний характер»³¹. Не випадково Б. Путілов свою книгу, присвячену історичним пісням, назвав «Русский историко-песенный фольклор XIII–XVI веков» (1960).

У розумінні й визначенні терміна «історичні пісні» немає єдності. Одні дослідники (П. Вайнберг, В. Міллер, М. Сперанський) закріплюють його за піснями XVI–XIX ст., (деякі – за XV–XVII ст.), інші (Б. Путілов, В. Соколова) поширюють його на всі пісні з історичною тематикою. Однак термін окреслено недостатньо чітко, і фольклористи на свій розсуд розширюють або звужують його. Історичні пісні породжуються не епохою взагалі, а конкретними соціально-історичними колізіями епохи³². Залучення до розділу «історичних пісень» тільки творів XVI–XVIII ст. або XVI–XIX ст. не зовсім коректне, бо вони виникають кожні на своїй основі й відрізняються іншими жанровими ознаками, стилістично не однорідні. Тому краще використо-

увати термін «історичні пісні», уточнюючи: традиційні історичні пісні або пісні певних століть чи циклів тощо³³.

У нашій статті ми обмежимося піснями, що пов'язані з історичними подіями й особами XV – першої половини XVIII ст. Ці пісні історичні, тому що допомагали розкрити сучасну історію, реальні політичні конфлікти, характерні для цього історичного моменту, їх герої виступають як діючі особи історії, незалежно від того, були вони такими чи ні. Пісні вміщують цілі історичні періоди: боротьба проти феодално-кріпосницького гніту та іноземного поневолення у XV – першій половині XVII ст. (турецько-татарські напади та боротьба проти них, селянсько-козацькі повстання XVI – першої половини XVIII ст. та Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.). Саме в цей період формуються й розвиваються українські історичні пісні як жанр. Але створювалися вони на основі традиції героїчного епосу, творчо перероблюючи його. У цей час дедалі більше починає виражатися установка на зображення дійсних фактів, а попередні образи – міфічні герої – змінюються історичними персонажами.

Історична пісня пройшла проміжні форми в завершенні процесу становлення жанру. Історична пісня, з одного боку, є продуктом розвитку ліричної пісні, а з другого, – належить до епічної поезії. Співвідношення цих двох елементів може бути різним для різних епох, але вони зберігаються в усіх історичних піснях. Епічна поезія відрізняється хронікальністю, тяжіє до уважного стеження за історичними подіями, долями конкретних героїв.

Історичні пісні в системі пісенних жанрів свій родовід ведуть від епіки, билин, дум, гайдучьких пісень; тісно змикаються з баладою і багатьма сторонами уподібнюються до пісенної лірики; сучасні пісні, в яких прославляється героїка захисту Вітчизни і мирних трудових звершень, використовують деякі поетичні знахідки жанру історичних пісень³⁴.

Історичні пісні у своєму розвитку зверталися до різних поетичних традицій. Тому вони співвідносяться з іншими жанрами. На відміну від традиційного епічного й ліричного фольклору, художня мета історичної пісні – прагнення передати ту дійсність, свідком якої був співець і висловив їй свою оцінку. Особливий вимір дає версифікація, обумовлена закономірностями звучного вірша й закріплена музичною формою. Історичні

пісні і думи ближчі, але різняться ступенем замкнутості й щільності картини світу: епос підкоряє елементи оповідання (включаючи інновації) епічній свідомості, уміщуючи їх у створену ним епічну реальність; історичні пісні постійно балансують між особистим сприйняттям, визнанням події як такої й належністю певному порядку речей.

Особливий обсяг сприйняття історичних пісень, зокрема, створюють взаємини усних пісень з історичними переказами. Існує певний простір, у якому вони зустрічаються, перетворюючи історичну свідомість у певну пору його становлення. С. Грица доводить, що українська епіка зі змінною мелодією та речитативно-декламаційним стилем співу – це продовження киево-руської билинної епіки. Проводячи діахронічну лінію зв'язку різних жанрів, С. Грица пропонує таку схему: перекази, легенди, казки, билини – думи стародавнього циклу – думи нового циклу (з дум стародавнього циклу виводяться також історичні пісні); паралельно цій лінії з загального центру розвиваються через балади пісні-хроніки³⁵.

Приблизно до 70-х років XIX ст. історичні пісні принципово не відмежовувалися від билин, залучалися разом з ними в єдине поняття історико-епічної поезії. Вважалося, що билина це загалом та сама історична пісня, тільки древніша, і тому вона зберегла менший зв'язок з конкретним історичним фактом, який теж колись лежав у її основі. Кожна билина, писав П. Сакулін, «у свій час, у своїй генезі, була історичною піснею, і кожна історична пісня протягом часу може перетворитися на билину... Будучи спочатку ліро-епічною, історичною піснею, твір все більше й більше ускладнюється елементами, стає билиною і може дійти до казки, «розкластися» зовсім³⁶. У XII–XIV ст., коли можна говорити про існування історичних пісень, епічна творчість перебувала у стані піднесення. У XVI ст. історична пісня досягла високого рівня. Це означає, що для історичної пісні традиції билин не були віджилими, вони були для неї живим художнім джерелом. Самі билини зазнали у процесі свого розвитку впливу історико-пісенного фольклору і тієї історичної дійсності, ідеї патріотизму, які в них були виявлені. Билина та історична пісня – це справді різні жанри за підходом до історичної дійсності, за характером історизму, за сутністю своєї художньої єдності, за співвіднесеністю реалістичної основи з міфологічною, за поєднанням об'єктивності з вимислом, фантазією.

Із суміжних з історичною піснею жанрів є балада. О. Дей підкреслював: «Балади... – продукт художнього відображення дійсності на основі реалістичного епічного мислення народних творців»³⁷. Характерна особливість їх полягає в тому, що соціальні проблеми, суспільні конфлікти відбиваються крізь призму особистих відносин і долі. Балади не містять естетичної установки на історичну конкретність, змістовність. Не сама історія, а історія, що відбилася через особисте життя і стала буттєвою, привертає увагу балади. Жанрова різниця між баладою та історичною піснею значна, але деякі історичні пісні близькі до балад і навпаки – деякі балади подібні до історичних пісень.

У системі пісенних епічних жанрів українського фольклору спорідненими з історичними піснями, думами та баладами є пісні-хроніки (співанки-хроніки). Один з перших дослідників цього жанру Ф. Колесса вважав, що такі «новелістичні» співанки мають вузьколокальний та короткочасний характер³⁸. В. Гнатюк, звертаючи увагу на цей різновид народного ліро-епосу, зараховував їх до розряду «новотворів», які виникли під впливом змін у громадському житті³⁹. Хоча в піснях-хроніках ідея соціально-визвольної боротьби, соціальної справедливості єднає цей жанр з історичними піснями та думами, вони йдуть слідами живих фактів, але відображають їх часто зі значною деталізацією, матеріал дійсності і тут зазнає творчого опрацювання.

Таким чином, жанр історичної пісні акумулює в собі накопичений в ході розвитку специфічний зміст. Він визначається передусім об'єктом зображення, тією певною стороною дійсності, відтворення якої і є основним художнім завданням цього жанру. Історична пісня стала художнім висловом народного розуміння і сприйняття багатьох важливих подій та соціально-визвольних рухів в історії України. Історична пісня – це особливий, специфічний, рухливий жанр пісенної епіки, який через конкретні чи типові історичні події та процеси, відомих і невідомих героїв відображає дійсність певної історичної епохи та дає народну оцінку суспільно-політичним конфліктам.

Отже, розглядаючи особливий жанр усної народної творчості – історичні пісні, – пам'ятаймо, що вони складені українською народною мовою, за формою і за змістом відтворюють душу народу, його суспільну світоглядну орієнтацію та характер.

Примітки

¹ Гусев В. Е. Эстетика фольклора / В. Е. Гусев. – Ленинград, 1967. – С. 107.

² Див.: Динев П. Български фолклор / П. Динев. – София, 1972. – С. 273.

³ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М., 1967. – Т. 2. – С. 143.

⁴ Там само. – С. 249.

⁵ Срезневский И. Запорожская старина / И. Срезневский. – Х., 1833. – Ч. I. – С. 15.

⁶ Waclaw z Oleska. Pieśni polskie I ruskie ludu Galicyjskiego. – Lwów, 1833. – S. 3.

⁷ Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 6 т. / Н. В. Гоголь. – М., 1959. – Т. 6. – С. 319.

⁸ Там само. – С. 70.

⁹ Костомаров Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии / Н. И. Костомаров // Костомаров М. И. Слов'янська міфологія. – К. : Либідь, 1994. – С. 108.

¹⁰ Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1874. – Т. 1. – С. 1.

¹¹ Там само. – С. 3.

¹² У вступі В. Антонович і М. Драгоманов згадують такі збірки: Biblioteca delle tradizioni popolari Siciliane per cura di Giuseppe Pitre, I–II. – Palermo, 1871; Rochus Frh. v. Liliencron. Die historischen Volkslieder der Deutschen von 13. dis. 16. Jahrhundert, I–IV, 1865–1869.

¹³ Див.: Путилов Б. Н. Русский историко-песенный фольклор XIII–XVI вв. / Б. Н. Путилов. – М. ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1960. – С. 7–8; Соколова В. К. Русские исторические песни XVI–XVIII вв. / В. К. Соколова. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – С. 8; Соколова В. К. О некоторых особенностях развития историко-песенного фольклора у славянских народов / В. К. Соколова // История, фольклор, искусство славянских народов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 472–489; Кравцов Н. И. Система жанров русского фольклора / Н. И. Кравцов. – М., 1969. – С. 8.

¹⁴ Пропп В. Я. Жанровый состав русского фольклора / В. Я. Пропп // Русская литература. – 1964. – № 4. – С. 65–66; Емельянов Л. И. Историческая песня и действительность / Л. И. Емельянов // Русский фольклор. – М. ; Ленинград : Наука, 1966. – Вып. X : Специфика фольклорных жанров. – С. 199; Азбелев С. Н. Исторические песни русских солдат / С. Н. Азбелев // Русская речь. – 2000. – № 1. – С. 95–104.

¹⁵ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – С. 22–23.

¹⁶ Рильський М. Т. Героїчний епос українського народу / М. Т. Рильський. – К. : Радянська Україна, 1955.

¹⁷ Там само. – С. 8.

¹⁸ Українські народні думи та історичні пісні. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1955.

¹⁹ Там само. – С. VII.

²⁰ Березовський І. П., Родіна М. С., Хоменко В. Г. Вступна стаття / І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко // Історичні пісні. – К., 1961. – С. 14.

²¹ Хоменко В. Г. Вступна стаття / В. Г. Хоменко // Історичні пісні. – К. : Музична Україна, 1971. – С. 5.

²² Грица С. Мелос української народної епіки / С. Грица. – К., 1979. – С. 104–105.

²³ Сенько І. М. Термін «історична пісня» в слов'янській фольклористиці / І. М. Сенько // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – К. : Наукова думка, 1984. – Вип. 14. – С. 68–74.

²⁴ Пилянський Я. М. До питання про жанр історичної пісні / Я. М. Пилянський // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – К. : Наукова думка, 1986. – Вип. 15. – С. 74–80.

²⁵ Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 279.

²⁶ Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищих учбових закладів / А. І. Іваницький. – Вінниця : Нова книга, 2004. – С. 130–131.

²⁷ Там само. – С. 132.

²⁸ Динєков П. Български фолклор / П. Динєков. – Софія, 1952. – Т. 1. – С. 268–269.

²⁹ Див.: Павленко І. Історичні пісні Запоріжжя: регіональні особливості та шляхи розвитку / І. Павленко. – Запоріжжя : Тандем-У, 2003. – 208 с.

³⁰ Див.: Соколова В. К. О некоторых закономерностях развития историко-песенного фольклора у славянских народов... – С. 461–483.

³¹ Пропп В. Я. Жанровый состав русского фольклора... – С. 58.

³² Путилов Б. Н. Русский историко-песенный фольклор XIII–XVI веков... – С. 10.

³³ Соколова В. К. Русские исторические песни XVI–XVIII вв... – С. 8.

³⁴ Шумада Н. С. Сучасна пісенність слов'янських народів / Н. С. Шумада. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 140.

³⁵ Грица Л. Мелос української народної епіки...

³⁶ Сакулин П. Н. Русская литература / П. Н. Сакулин. – М., 1928. – Ч. 1. – С. 44, 47.

³⁷ Дей О. Українська народна балада / О. Дей. – К., 1986; Баладні пісні / упорядкув. та вступна ст. Г. Нудьги. – К., 1969. – С. 14.

³⁸ Колесса Ф. Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – К. : Наукова думка, 1970. – 412 с.

³⁹ Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / В. Гнатюк // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 78–95.